

KS. DANIEL OLSZEWSKI

ŻYCIE RELIGIJNE W DIECEZJI KIELECKIEJ W LATACH 1918—1939

W dotychczasowych badaniach historycznych dotyczących diecezji kieleckiej okresu międzywojennego problematyka życia religijnego była pomijana bądź traktowana marginesowo. Stosunkowo dobrze została opracowana organizacja terytorialna diecezji interesującego nas okresu¹. Kilka prac poświęcono instytucjom diecezjalnym: seminarium duchownemu, kolegiacie kieleckiej, szkołom katolickim, drukarni św. Józefa na Karczówce oraz niektórym stowarzyszeniom katolickim działającym na terenie diecezji kieleckiej w dwudziestoleciu międzywojennym². Zainteresowanie historyków budziła postać bpa Augustyna Łosińskiego, który sprawował rządy w Kielcach w latach 1910—1937³. Na szczególną uwagę zasługują studia dotyczące niektórych aspektów życia kulturalnego w kieleckim środowisku diecezjalnym, zwłaszcza ruchu homiletycznego, który był niewątpliwie najbardziej interesującym przejawem rozwoju kultury religijnej w Kielcach w latach przed-

* W przypisach zastosowano następujące skróty:

ADK — Archiwum Diecezjalne w Kielcach
GT — „Gazeta Tygodniowa”
KPD — „Kielecki Przegląd Diecezjalny”
PD — „Przegląd Diecezjalny”
PSB — *Polski słownik biograficzny*

¹ L. Müllerowa, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej w latach 1883—1983*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia diecezji kieleckiej (1883—1983)*, Kielce 1986, s. 279—291; G. Kumor, *Powstanie diecezji kieleckiej i kolejne zmiany jej struktury terytorialnej*, tamże s. 31—39; tamże, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „*Nasza Przeszłość*” 17:1963 s. 226—232; T. Wróbel, *Zarys historii diecezji kieleckiej*, KPD 58:1982 nr 5 s. 220—235.

² Tenże, *Dzieje Seminarium Duchownego w Kielcach na przestrzeni 250 lat*, [w:] *Księga jubileuszowa 1727—1977*, Kielce 1977, s. 145—153; tenże, *Nauczanie filozofii i teologii w Kieleckim Seminarium Duchownym (1727—1962)*, „*Nasza Przeszłość*” 59:1983 s. 97—163; tenże, *Prywatne gimnazjum męskie im. św. Stanisława Kostki*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia...*, s. 67—83; tenże, *Żeńskie szkoły katolickie w Kielcach*, tamże s. 85—112; tenże, *Towarzystwo Szkoły Katolickiej w Kielcach*, tamże s. 41—49; S. Władygga, *Dom Księża Emerytów w Kielcach*, KPD 61:1985 nr 3 s. 199—205 (oba artykuły Władygga dotyczą działalności Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Kapłanów Diecezji Kieleckiej); T. Wróbel, *Osiemsetlecie fundacji biskupa Gedeona w Kielcach*, KPD 47:1971 nr 5 s. 194—231; A. Krogulec, *Drukarnia św. Józefa na Karczówce w Kielcach*, KPD 62:1986 nr 2 s. 166—180.

³ S. Fert, *Działalność duszpasterska biskupa kieleckiego Augustyna Łosińskiego (1910—1937)*, „*Nasza Przeszłość*” 52:1979 s. 227—255; A. L. Szafrański, *Augustyn Łosiński biskup kielecki (1910—1937) w świetle listów pasterskich, opinii i faktów*, tamże 59:1983 s. 215—240; tenże, *Diecezja kielecka w XX wieku*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia...*, s. 310—318; J. Kuśnierz, *Działalność administracyjna biskupa kieleckiego Augustyna Łosińskiego (1910—1937)*, tamże s. 51—56; Z. Zieliński, *Augustyn Łosiński*, [w:] PSB 18 s. 422—423.

wojennych⁴. Ostatnio podjęto badania nad ośrodkami kultu maryjnego na terenie diecezji kieleckiej⁵. Stanowią one pierwsze inicjatywy badawcze, które związane są ściśle z tematyką życia religijnego kieleckiego środowiska diecezjalnego. Niniejszy artykuł stara się nawiązać do tych inicjatyw i wskazać na dalsze możliwości badań dotyczących życia religijnego w diecezji kieleckiej w okresie międzywojennym.

Jest zrozumiałe, że nie sposób przedstawić w krótkim artykule wyczerpująco bogatej i zróżnicowanej problematyki związanej z życiem religijnym w kieleckim środowisku diecezjalnym dwudziestolecia międzywojennego. Ograniczymy się z konieczności do omówienia spraw najbardziej zasadniczych, porzostając niekiedy na sformułowaniu problemów badawczych, które wymagać będą dalszych pogłębionych studiów. Wiadomo, że po odzyskaniu niepodległości, w kontekście nowych uwarunkowań historycznych miały miejsce zarówno zmiany koniunkturalne, jak i procesy ciągłe, wyrażające powolność i długotrwałość historycznych przeobrażeń. Będziemy się starali ukazać te aspekty życia religijnego, które stanowiły odpowiedź na nowe zapotrzebowania społeczne, nie tracąc jednakże z pola widzenia trwałych elementów religijności odziedziczonych po latach niewoli.

Podstawę źródłową prezentowanego studium stanowią w pierwszym rzędzie kieleckie archiwalia diecezjalne. Spośród źródeł drukowanych wysuwają się na czoło czasopisma kościelne, zarówno ogólnokrajowe jak i lokalne. Wśród tych ostatnich szczególną wartość ma z interesującego nas punktu widzenia „Przegląd Diecezjalny” (od 1925 r. „Kielecki Przegląd Diecezjalny”), urzędowy organ Kieleckiej Kurii Diecezjalnej. W latach 1930—1939 wychodziła w Kielcach „Gazeta Tygodniowa”, tygodnik diecezjalny poświęcony sprawom religijnym, oświatowym i społecznym. Stanowi ona cenne źródło dla badań życia religijnego w regionie Kielecczyny. Inne źródła (np. pamiętnikarskie, wspomnieniowe) mają charakter uzupełniający.

ŚRODOWISKO DIECEZJALNE W NOWYCH UWARUNKOWANIACH HISTORYCZNYCH

W przededniu wybuchu pierwszej wojny światowej diecezja kielecka liczyła — według oficjalnych statystyk diecezjalnych — 1001 022 katolików, zaś

⁴ A. Zuberbier, *Działalność teologiczno-pastoralna w dziejach diecezji kieleckiej*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia...*, s. 145—156; M. Gosek, *Z zagadnień ruchu homiletycznego w Kielcach*, [w:] *Księga jubileuszu...*, s. 187—201; J. Kaczmarek, *Kielecki „Przegląd Homiletyczny” (1923—1939)*, „*Nasza Przeszłość*” 59:1983 s. 241—254; tenże, *Wkład kieleckiego „Przeglądu Homiletycznego” do polskiej homiletyki (1923—1939)*, KPD 54:1978 nr 2 s. 74—81; A.L. Szafranski, *Ks. infułat Zygmunt Pilch*, „*Studia z Historii Kaznodziejstwa i Homiletyki*” 1:1975 s. 19—30.

⁵ A. Witkowska, *Ośrodki kultu maryjnego na terenie diecezji kieleckiej*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia...*, s. 269—278. Por. W. Łydką, *Z dziejów kultu maryjnego na ziemiach diecezji kieleckiej*, [w:] tamże s. 123—143.

liczba parafii wynosiła 249 (dane dla 1913 r.). Katolicy stanowili w tym czasie niespełna 83% ogółu mieszkańców diecezji (1 226 000). Bp Augustyn Łosiński po objęciu (w 1910 r.) rządów w diecezji kieleckiej wprowadził znaczne zmiany w jej organizacji terytorialnej. Dekretem z 1 sierpnia 1911 r. ustanowił — obok istniejących 8 dekanatów — 17 nowych wicedekanatów, które dopiero w 1918 r. zostały ogłoszone jako dekanaty. Po 1918 r. istniało więc w diecezji kieleckiej 25 dekanatów: będziński, chmielnicki, irządzki, jędrzejowski, kazimierski, kielecki, księżnicki, luborzycki, małogoski, miechowski, olkuski, pacanowski, pilicki, pińczowski, prandociński, proszowicki, sączowski, sędziszowski, skalbmierski, stopnicki, szczekociński, włoszczowski, zadroski, zawierciański i żarecki. Bp Łosiński erygował nowe parafie. Po kilkunastu latach jego rządów, w r. 1924 diecezja kielecka liczyła 262 parafie, 21 kościołów filialnych i 140 kaplic publicznych, ponadto było na terenie diecezji 2 klasztory męskie — reformatów (w Pilicy i Stopnicy) oraz 11 domów zakonnych żeńskich.

Na mocy bulli Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r. została powołana do istnienia diecezja częstochowska, do której włączono 4 dekanaty z diecezji kieleckiej (będziński, sączowski, zawierciański i żarecki) liczące łącznie 45 parafii położonych na terenie Zagłębia Dąbrowskiego. Ta sama bulla papieska włączyła do archidiecezji krakowskiej 10 parafii należących dotychczas do biskupstwa kieleckiego. Ponadto w ramach regulacji granic diecezjalnych biskupstwo kieleckie utraciło na rzecz diecezji sandomierskiej 5 parafii, zyskało zaś od niej 17 parafii (w rejonie Kielc). Po podziałach terytorialnych dokonanych w 1925 r. diecezja kielecka liczyła 24 dekanaty: bodzeńtyński, chmielnicki, daleszycki, irządzki, jędrzejowski, kazimierski, kielecki, księżnicki, małogoski, miechowski, olkuski, pacanowski, piekoszowski, pilicki, pińczowski, prandociński, proszowicki, sędziszowski, skalbmierski, słomnicki, stopnicki, szczekociński, włoszczowski, zadroski; na jej terytorium znajdowało się 220 parafii, 13 filii i 142 kaplice; liczba wiernych wynosiła 788 822. W tym czasie istniały w kieleckiej diecezji 2 klasztory reformatów, jeden dom salezjanów (w Kielcach), dwa żeńskie klasztory mnisze (bernardynek i norbertanek), ponadto 5 klasztorów miały szarytki, 5 sercanki, 2 dominikanki, 3 słuźebniczki, 1 albertynki.

Rok 1925 okazał się zatem przełomowy dla organizacji terytorialnej kieleckiej diecezji. W tym bowiem roku odpadły od biskupstwa kieleckiego przemysłowe obszary Zagłębia Dąbrowskiego. Od tej daty diecezja ma charakter typowo rolniczy. Nie ma potrzeby dowodzić, że okoliczność ta miała decydujące znaczenie dla religijności tego obszaru w dwudziestoleciu międzywojennym. W swych nowych granicach diecezja kielecka do końca okresu międzywojennego wzbogaciła się o 12 nowych parafii. W rok po objęciu rządów w Kielcach przez bpa Czesława Kaczmarka (1938—1963) diecezja kielecka liczyła 232 parafie, a liczba wiernych wynosiła 870 346. W 1939 r. liczebność zgromadzeń

żeńskich zwiększyła się do 13. Posiadały one 33 domy i 185 sióstr⁶.

W dwudziestoleciu międzywojennym zaznacza się w diecezji kieleckiej rozwój organizacji kościelnych. Ich działalność zasługuje na szczególną uwagę, odgrywały one bowiem ważną rolę w ożywieniu życia religijnego w środowisku diecezjalnym. Bezpośrednio po zakończeniu pierwszej wojny światowej (już w r. 1918) zaczęły powstawać stowarzyszenia parafialne Związku Młodzieży Polskiej, wokół których ogniskowało się duszpasterstwo młodzieżowe. W maju 1921 r. ZMP liczył na terenie diecezji 172 stowarzyszenia parafialne, zaś w czerwcu 1923 r. ich liczba wynosiła 374. W tym czasie zrzeszały one 16 500 młodzieży. W parafiach Zagłębia Dąbrowskiego (będącego w granicach diecezji kieleckiej od 1925 r.) rozwijało działalność Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich, założone przed pierwszą wojną światową. Po włączeniu Zagłębia Dąbrowskiego do biskupstwa częstochowskiego, w 1926 r. SRCh pozostało w czterech zaledwie parafiach diecezji kieleckiej. W latach dwudziestych stowarzyszenia kościelne miały na obszarze diecezji zasięg masowy, odgrywały więc istotną rolę w duszpasterstwie parafialnym. Według wykazu sporządzonego w 1926 r. istniało na terenie diecezji kieleckiej ponad 30 różnych organizacji i stowarzyszeń kościelnych. Najliczniejsze były koła Żywego Różańca (w r. 1926 istniały w 164 parafiach), Bractwa Różańcowego (w 136 parafiach) oraz tercjarstwo (w 123 parafiach). W 1926 r. w 44 parafiach diecezji kieleckiej działało Apostolstwo Modlitwy, zaś w 12 parafiach Sodalicja Mariańska. Inne stowarzyszenia obejmowały swoim zasięgiem po kilka parafii⁷.

Przełomowe znaczenie miało dla katolickich organizacji erygowanie przez bpa Łosińskiego (19 IX 1931 r.) Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej w Kielcach. Działalność religijna Akcji Katolickiej wymaga odrębnych szczegółowych studiów⁸. Przypomnijmy, że Katolicki Związek Mężów po pięciu latach swego istnienia (złożony w 1932 r.) liczył w diecezji kieleckiej 76 oddziałów parafialnych, zaś Katolicki Związek Kobiet — 81 oddziałów. W r. 1936 Katolicki Związek Młodzieży Męskiej liczył 173 oddziały parafialne (3 417 członków), a Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej — 217 oddziałów parafialnych (zrzeszających 5 099 dziewcząt). W ramach Akcji Katolickiej funkcjonował w Kielcach (od 6 II 1931 r.) Katolicki Związek Polskiej Inteligencji Mę-

⁶ Obszerniejsze informacje o zmianach w organizacji terytorialnej diecezji kieleckiej: L. Müllerowa, jw., s. 280 n.; B. Kumor, *Organizacja...*, s. 225 n.; T. Wróbel, *Zarys historii...*, s. 221 n.; J. Związek, *Powstanie diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 2:1974 s. 13—38; J. Kracik, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej diecezji krakowskiej w latach 1912—1951*, [w:] *Księga sapieżyńska*, red. J. Wołny, Kraków 1982, s. 411—412.

⁷ ADK sygn. OZ-A/3. Statystyki dotyczące ZMP: PD 5:1917/18 s. 283, 7:1920 s. 63, 8:1921 z. 6 s. 128, 130—131, 9:1922 z. 2 s. 43, 10:1923 z. 8—9 s. 163—164; ADK, sygn. OZ-A/8. Por. S. J. Pastuska, *Teatr amatorski katolickich stowarzyszeń młodzieży i jego funkcje społeczno-religijne*, [w:] *Księga jubileuszu stulecia...*, s. 397—411. Działalność SRCh na terenie Zagłębia Dąbrowskiego omawia: J. Związek, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie drugiej Rzeczypospolitej*, Lublin 1984 (rozprawa habilitacyjna oddana do druku).

⁸ Badania nad Akcją Katolicką w diecezji kieleckiej prowadzi aktualnie (w ramach seminarium historycznego prof. Jerzego Kłoczowskiego) mgr Jerzy Malisiewicz.

skiej. Istniało ponadto w Kielcach w latach trzydziestych Katolickie Stowarzyszenie Inteligencji Żeńskiej⁹.

W dwudziestoleciu międzywojennym istniały w diecezji kieleckiej następujące stowarzyszenia duchownych: Związek Księży Prefektów (od 1918 r.), Związek Księży „Praca” (od 1918 r.), Związek Księży Misjonarzy Diecezjalnych (założony w 1921 r., przekształcony w 1933 r. w Związek Księży Rekolekjonistów), Związek Misyjny Księży (od 1918 r.), Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Kapłanów (od 1908 r.), Towarzystwo Dobroczynności „Caritas” (założone 11 II 1931 r.)¹⁰. Na terenie diecezji kieleckiej rozwinął ożywioną działalność Związek Harcerstwa Polskiego (od 1912 r.). W 1937 r. Chorągiew Kielecka liczyła 5 157 harcerzy i harcerek. Nie była to instytucja o charakterze religijnym, ale organizacje harcerskie prowadziły działalność zgodną z zasadami katolickimi, posługiwały się na szeroką skalę środkami oddziaływania religijnego, a to głównie dzięki instytucji księży inspektorów i kapelanów¹¹.

NAUCZANIE KOŚCIELNE I UŚWIADOMIENIE RELIGIJNE WIERNYCH

Bp Augustyn Łosiński uważał przepowiadanie słowa Bożego za „najważniejszy obowiązek pasterskiego urzędu” (okólnik z 25 XI 1910 r.). W pierwszych latach zarządu diecezją kielecką poświęcił on tej sprawie szereg okólników, kładąc w nich szczególny akcent na nauczanie katechizmowe¹². Szczegółowe dyrektywy ustalane były w tym względzie bezpośrednio po zakończeniu pierwszej wojny światowej na konferencjach dekanalnych. Ich organizowanie we wszystkich dekanatach zostało nakazane podczas zjazdu dziekanów, który odbył się w Kielcach 4 kwietnia 1918 r. Diecezjalna Komisja Kaznodziejska utworzona na zjeździe dziekanów 27—28 kwietnia 1921 r. opracowała zasady dotyczące kaznodziejstwa i katechezy parafialnej. Zaś Kielecka Kuria Diecezjalna zobowiązała księży do wprowadzenia w życie zarządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 22 września 1921 r. w sprawie katechizacji dzieci.

Powyższe zarządzenia określiły normy, które miały być przestrzegane we wszystkich kościołach parafialnych diecezji. Duszpasterze byli zobowiązani do głoszenia kazań podczas sumy w święta uroczyste, zaś we wszystkie niedziele

⁹ M. Pirożyński, S. Szczęch, *Rocznik statystyczny Kościoła katolickiego w Polsce. Rok pierwszy 1937*, Lublin 1938, s. 253—257, 275, 279, 288—292, 298, 308—316, 320—344. Ważniejsza dokumentacja archiwalna: ADK sygn. OZ-6/1, OZ-6/2, OZ-6/8, OZ-6/41—47 (dotyczy działalności DIAK w Kielcach), OZ-10/10, OZ-11/6, OZ-11/8 (dotyczy KZMM) i KZMŻ, OZ-8/1 (dotyczy Katolickiego Związku Polskiej Inteligencji).

¹⁰ *Dwudziestopięciolecie rządów J.É. Ks. Biskupa Augustyna Łosińskiego w diecezji kieleckiej*, Kielce 1935 (wyd. komitet Jubileuszowy), s. 18—21, 37—42.

¹¹ M. Pirożyński, S. Szczęch, jw., s. 365—366. *Z dziejów harcerstwa na Kielecczyźnie. Materiały sesji historycznej*, red. A. Rembalski, Kielce 1982.

¹² S. Fert, jw., s. 234—239.

miała być głoszona homilia. Księża parafialni byli ponadto zobowiązani prowadzić przed sumą katechizację wiernych przy pomocy pytań i odpowiedzi oraz katechezę dzieci przed pierwszą spowiedzią i komunią świętą (oprócz nauki religii w szkole). Przedstawione powyżej formy nauczania kościelnego stanowiły usankcjonowanie ewolucji, jaka dokonała się w tym względzie na przestrzeni XIX w. Mamy w tym przypadku do czynienia z ciągłością przemian na terenie diecezji kieleckiej¹³.

Na zjeździe delegatów księży biskupów odbytym w Warszawie 21—22 sierpnia 1919 r. został opracowany program nauczania religii w szkołach na szczeblu podstawowym i średnim, z jednoczesnym określeniem podręczników, które miały obowiązywać w szkolnym nauczaniu religii. Były to podręczniki wydawane w Polsce w latach 1912—1917. Postanowienia te zostały przejęte (z niewielkimi zmianami) na zjeździe księży prefektów w Kielcach 29—30 czerwca 1924 r. Zasady prawne dotyczące nauczania religii w szkołach i przepowiadania słowa Bożego na terenie kościołów parafialnych zostały opracowane ostatecznie w skali ogólnodiecezjalnej przez kielecki synod diecezjalny w r. 1927, zaś w skali ogólnokrajowej opracował je w r. 1936 synod plenarny w Częstochowie, którego uchwały weszły w życie na obszarze kieleckiej diecezji 16 czerwca 1938 r.¹⁴

Odrębną dziedzinę stanowiła w nauczaniu kościelnym akcja misji i rekolekcji parafialnych. Pierwsze misje odprawiono — po przerwie spowodowanej wybuchem pierwszej wojny światowej — w kilku parafiach diecezji kieleckiej w latach 1917—1919. Akcja misyjna w skali ogólnodiecezjalnej rozpoczęła się w r. 1920. Objęła ona w tym roku kilka dekanatów: luborzycki, prandociński, proszowicki i miechowski. Rozporządzenie ordynariatu kieleckiego przewidywało — w myśl zaleceń kodeksu prawa kanonicznego (ogłoszonego w r. 1917) — odprawienie misji w każdej parafii co dziesięć lat. Wiadomo ze sprawozdania ks. Antoniego Sobczyńskiego (dyrektora Diecezjalnego Związku Księży Rekolekcjonistów), że w latach 1923—1932 misje zostały odprawione w 34 parafiach diecezji. Bp Łosiński w piśmie z 30 czerwca 1933 r. sporządził dokładny wykaz parafii, w których miały być odprawione misje w latach 1934—1944. Ks. Sobczyński informuje, że w r. 1934 urządzono misje w 17 parafiach, w r. 1935 — w 22, w r. 1936 — w 14, w r. 1937 — w 45 parafiach. Śmierć bpa Augustyna Łosińskiego (30 IV 1937 r.), a następnie wybuch drugiej wojny światowej sprawiły, że program przeprowadzenia misji we wszystkich parafiach diecezji nie został zrealizowany w całej rozciągłości¹⁵.

¹³ PD 6:1919 s. 41—49, 8:1921 z.6 s. 124, 9:1922 z.2 s. 46. Por. D. Olszewski, *Nauczanie kościelne w Królestwie Polskim w XIX wieku*, „*Analecta Cracoviensia*” 18:1986 s. 491—520.

¹⁴ PD 6:1919 s. 230—231, 11:1924 z.8 s. 169 (wykaz podręczników do nauki religii w szkołach). W r. 1936 został opracowany nowy wykaz podręczników do nauczania religii w szkołach: KPD 23:1936 nr 9 s. 263—267. *Synodus dioeclesana kielcensis 1927*, Kielce 1927, s. 175—204; KPD 25:1935 nr 2 s. 59, 69—71, nr 6 s. 185.

¹⁵ PD 7:1920 s. 183—184; KPD 20:1933 z. 4 s. 122—124, 24:1937 nr 1 s. 20—22; ADK sygn. OZ—6/44.

Na I zjeździe duszpasterskim, który odbył się w Kielcach 23—24 września 1924 r., postanowiono urządzenie — oprócz misji — corocznych rekolekcji parafialnych. Nakaz ten ponowiony został w uchwałach kieleckiego synodu diecezjalnego w r. 1927. Praktyka rekolekcji wielkopostnych dla młodzieży szkolnej objęta była zarządzeniami Ministerstwa WRiOP z 22 XI 1922 r. i z 9 XII 1926 r. Rozwój ruchu rekolekcyjnego w kieleckim środowisku diecezjalnym wymaga odrębnych, szczegółowych badań historycznych. Z ankiety duszpasterskiej przeprowadzonej w diecezji kieleckiej w r. 1930 przez Diecezjalną Komisję Wiary i Obyczajów (opracowanej przez ks. F. Gielniewskiego) dowiadujemy się, że „najczęściej parafie obywają się bez rekolekcji”. Księża proboszczowie — czytamy w ankiecie — „w wielu” parafiach głoszą nauki „o warunkach pokuty” podczas sumy, czasem po gorzkich żalach, bądź też w piątki wielkiego postu. Nie we wszystkich również parafiach urządzano odrębne rekolekcje dla młodzieży szkolnej¹⁶.

Niewielki zasięg społeczny miały rekolekcje zamknięte. Z rozproszonej na ten temat dokumentacji źródłowej, pochodzącej z lat trzydziestych, wynika, że uczestniczyło w nich rocznie setki osób. Rekolekcje zamknięte organizowano dla członków Akcji Katolickiej (kobiet, mężczyzn, panien i kawalerów), tercjarzy, zelatorów i zelatorek, maturzystów, inteligencji, nauczycieli, organizatorów. W r. 1933 został założony, staraniem Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej, Dom Rekolekcyjny w Kielcach (przy ulicy 3 Maja nr 2, przeniesiony w r. 1936 do zabudowań klasztornych na Karczówce), w którym odbywały się każdego roku dziesiątki serii rekolekcji zamkniętych¹⁷. Nie ma potrzeby dowodzić, że przedstawione powyżej zróżnicowane formy oddziaływania duszpasterskiego przyczyniały się do upowszechnienia prawd wiary wśród szerokich mas wiernych.

Doniosłą rolę w pogłębianiu świadomości religijnej wiernych odgrywała prasa katolicka. Były to na ogół pisma o charakterze dewocyjnym. Ich kolportaż prowadzony był głównie przez stowarzyszenia kościelne. Ze sprawozdania sporządzonego 28 lutego 1930 r. przez dyrektora diecezjalnego III zakonu św. Franciszka dowiadujemy się, że jego członkowie prenumerowali łącznie 508 czasopism religijnych. W 1935 r. kolportowano na terenie diecezji kieleckiej 30 tys. „Gościa Różańcowego”, związanego ściśle z działalnością Kółek Różańcowych. Ankieta duszpasterska z r. 1930 wykazała trzydzieści kilka czasopism kościelnych, które rozpowszechniane były na terenie diecezji w ramach kolportażu parafialnego. Ze *Sprawozdań duszpasterskich* (z r. 1930) zachowa-

¹⁶ PD 10:1923 z. 1 s. 16—17, 11:1924 z. 11—12 s. 248; KPD 14:1927 z.2 s. 47, 18:1931 z.6—7 s. 184—185; *Synodus dioeciesana...*, s. 195—197.

¹⁷ Ważniejsza dokumentacja źródłowa: GT 4:1933 nr 45 s. 539, 5:1934 nr 5 s. 63, nr 7 s. 87, nr 18 s. 224. „Przegląd Katolicki” 72:1934 nr 12 s. 203; KPD 21:1934 z. 1 s. 5—6 z. 4 s. 111—112, z. 5 s. 136—143, z. 8—9, s. 201—202, 22:1935 z. 2 s. 47; M. Piwożyński, S. Szczęch, jw., s. 290—292, 298, 320—321, 333; ADK sygn. OZ-11/8.

nych w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach, wynika, że w poszczególnych parafiach kolportowano po kilkadziesiąt, a nierzadko po kilkaset egzemplarzy czasopism kościelnych.

Upowszechnianie prasy kościelnej łączy się z szerszym zjawiskiem rozwoju czytelnictwa religijnego w okresie międzywojennym. Według wykazu sporządzonego w 1926 r. funkcjonowało na terenie diecezji 79 bibliotek parafialnych i związkowych, 10 czytelni, 6 bibliotek dekanalnych, 60 domów i sal parafialnych¹⁸. Wiadomo, że w latach trzydziestych wzrastała systematycznie liczba tych ośrodków kulturalnego oddziaływania, zwiększała się bowiem dynamika powstawania organizacji kościelnych prowadzących tego typu działalność.

Stwierdziliśmy, że po 1925 r. diecezja kielecka miała charakter typowo rolniczy. Tym się tłumaczy, że zróżnicowane formy nauczania kościelnego dostosowane były do poziomu kultury ludowej. W latach trzydziestych pojawiły się inicjatywy oddziaływania duszpasterskiego wyrażające bardziej elitarne potrzeby religijne. Inicjatywy takie związane były ze środowiskiem miasta Kielc. Wspomnieliśmy, że w ramach rozwijającego się ruchu rekolekcji zamkniętych organizowano serie rekolekcyjne dla inteligencji. Działający w Kielcach od 1931 r. Katolicki Związek Polskiej Inteligencji (męskiej i żeńskiej), liczący kilkadziesiąt osób, organizował publiczne odczyty dla inteligencji, w których brało udział od 40 do 120 osób. Wyrazem ożywienia się elitarnych potrzeb religijnych w kieleckim środowisku kościelnym było powstanie Instytutu Wyższej Kultury Religijnej w Kielcach (erygowanego przez bpa Czesława Kaczmarka 30 X 1938 r.). Jego celem miało być dokształcanie religijne i teologiczne inteligencji. Program wykładów w Instytucie przewidywał kurs trzyletni, wykładowcami zostali mianowani prawie wyłącznie profesorowie Kieleckiego Seminarium Duchownego. Wykłady rozpoczęły się 22 listopada (uroczysta inauguracja 20 XI). Słuchaczami mogły być osoby, które ukończyły przynajmniej szkołę średnią. Po roku funkcjonowania Instytut liczył 334 słuchaczy, posiadał własną bibliotekę, której księgozbiór miał ok. 10 tys tomów¹⁹. Wybuch drugiej wojny światowej uniemożliwił rozwinięcie pełnej działalności IWKR w Kielcach.

ROCZNICE I JUBILEUSZE

W życiu Kościoła kieleckiego w okresie międzywojennym uderza zespolenie przeżyć religijnych z narodowymi. Uzyskało to konkretny wyraz w formie uroczystych obchodów narodowych rocznic. Falę manifestacji narodo-religijnych wywołało ogłoszenie manifestu 5 listopada 1916 r., który był pierwszym zwiastunem wskrzeszenia niepodległego państwa polskiego. Szczegóło-

¹⁸ ADK sygn. 02-6/41, 02-6/46, OZ-A/3; KPD 18:1931 z. 6—7 s. 185—186.

¹⁹ ADK sygn. OZ-8/1, OZ-22/1, OZ-6/54; KPD 25:1938 nr 11 s. 341—345, nr 12 s. 410.

wa dokumentacja źródłowa, jaką dysponujemy w odniesieniu do powiatu olkuskiego, wskazuje, że poczynając od tej daty w wielu miastach i wioskach organizowano uroczyste obchody narodowe w celu uczczenia ważniejszych wydarzeń z historii Polski. W kilkanaście dni po listopadowym manifestacie, 19 XI 1916 r. odbyło się uroczyste odsłonięcie pomnika na mogile polskich legionistów, którzy przed dwoma laty (w dniach 16—19 XI 1914 r.) toczyli krwawe boje pod Krzywopłotami (polegli w walce zostali pochowani na cmentarzu w Bydlinie). Uroczystość tę uświetnili swoją obecnością bp Władysław Bandurski (duszpasterz legionistów) i Józef Piłsudski. W klimacie ożywienia patriotycznego organizowano na ziemi olkuskiej uroczyste obchody w celu uczczenia rocznic: ogłoszenia Konstytucji 3 Maja, śmierci Tadeusza Kościuszki, powstania listopadowego i styczniowego. Obchody te połączone były z nabożeństwami religijnymi, pochodami, odczytami, akademiami okolicznościowymi. Gromadziły one licznych uczestników. W Kielcach w uroczystym odsłonięciu płaskorzeźby Tadeusza Kościuszki przez bpa Łosińskiego w dniu 21 października 1917 r. uczestniczyli tłumnie „mężczyźni i kobiety, dorośli i młodzież z feretronami, chorągwiemi, sztandarami ze wszystkich parafii kieleckich” — czytamy w „Przeglądzie Dziecezjalnym”, urzędowym organie Kieleckiej Kurii Diecezjalnej²⁰.

Ważnym ośrodkiem obchodów rocznic narodowych stał się na terenie diecezji kieleckiej w okresie międzywojennym pocysterski kościół bł. Wincentego Kadłubka w Jędrzejowie, gdzie w r. 1915 funkcję proboszcza objął ks. Stanisław Marchewka. Nowy proboszcz uzyskał (w lipcu 1917 r.) od rzymskiej Kongregacji Rytów zezwolenie na przeniesienie centralnych uroczystości odpustowych z miesiąca października na sierpień (w celu upamiętnienia faktu umieszczenia zwłok błogosławionego w kaplicy tamtejszego kościoła — 19 VIII 1633 r.). Przyczyniło się to wydatnie do rozwoju kultu bł. Wincentego. Wzrastała odtąd intensywnie liczba pątników do grobu błogosławionego patrona diecezji kieleckiej (obok św. Stanisława, biskupa krakowskiego). W 1917 r. przybyło na uroczystości odpustowe do Jędrzejowa 15 kompanii i ok. 50 tys. wiernych. W rok później, w r. 1918 odbyły się w Jędrzejowie uroczystości upamiętniające 700. rocznicę przybycia do cysterskiego klasztoru Wincentego Kadłubka. Zgromadziły one kilkadziesiąt tysięcy wiernych. Przybyło wówczas do Jędrzejowa 30 kompanii. W następnym roku zorganizowano w Jędrzejowie uroczysty obchód Zmartwychwstania Polski (w dniu święta patronalnego). Wzięło w nim udział ok. 30 tys. wiernych. W uroczystościach uczestniczył biskup kielecki Augustyn Łosiński. W 1923 r. odbyły się w Jędrzejowie uroczyste obchody 700. rocznicy śmierci bł. Wincentego. Ściągnęło na nie 150 kompanii z całej diecezji kieleckiej; przyjechało kilku biskupów i około dwu-

²⁰ Szczegółowa dokumentacja źródłowa: „Kronika Powiatu Olkuskiego”, red. S. Bac, 1:1917, 2:1918; PD 5:1917/18 s. 54—55.

stu księży. Po pontyfikalnej sumie przeszła ulicami miasta okazała procesja z trumienką zawierającą relikwie błogosławionego. Wszystkim tym uroczystościom kościelnym towarzyszyły akcenty narodowe²¹.

Organizowanie obchodów narodowych zostało objęte prawodawstwem diecezjalnym. Bp kielecki Augustyn Łosiński w zarządzeniu wydanym we wrześniu 1921 r. nakazywał — zgodnie z postanowieniami podjętymi w tym roku na zjeździe biskupów polskich w Krakowie — w święto narodowe 3 maja odprawiać we wszystkich kościołach uroczystą mszę św., głosić kazania okolicznościowe i odśpiewać hymn *Boże coś Polskę*. Zalecał ponadto odprawianie nabożeństw w inne dni roku „z powodu przypadających obchodów narodowych”. Od tego czasu rocznice narodowe połączone zostały na stałe z uroczystościami religijnymi. Z rozproszonych wzmianek źródłowych (szczególnie licznych na łamach „Gazety Tygodniowej”) wiadomo, że obchodzono uroczystości każdego roku w parafiach diecezji kieleckiej rocznicę konstytucji 3 Maja i „Cudu na Wisłą”. Okazałe uroczystości kościelne organizowano ponadto z okazji takich rocznic, jak powstanie listopadowe (w r. 1930), styczniowe (w r. 1933), zwycięstwo pod Wiedniem (w r. 1933)²².

Odrębne zagadnienia badawcze łączą się z obchodami rocznic związanych z życiem Kościoła. Jedne z nich dotyczyły wydarzeń wewnątrzdiecezjalnych, inne miały zasięg ogólnokrajowy. Do rocznic wewnątrzdiecezjalnych należy zaliczyć 700-lecie założenia klasztoru norbertanek w Imbramowicach, obchodzone w dniach 4—12 lipca 1926 r. W uroczystościach uczestniczyli biskupi Paweł Kubicki ze Sandomierza i Augustyn Łosiński ordynariusz kielecki. Obchody tej rocznicy połączone były z kilkudniowymi misjami (prowadzonymi przez jezuitów), z nabożeństwem czterdziestogodzinnym i z innymi uroczystymi nabożeństwami. Do Imbramowic przybyło kilkanaście kompanii liczących po kilkaset lub po kilka tysięcy pątników. W uroczystościach brały udział codziennie tłumy wiernych²³.

W 1926 r. obchodzono w diecezji kieleckiej uroczystości dwusetną rocznicę kanonizacji św. Stanisława Kostki. Równocześnie centralne uroczystości ogólnopolskie ku jego czci zorganizowane były pod protektoratem kard. Aleksandra Kakowskiego. W diecezji kieleckiej uroczyste obchody tej rocznicy miały miejsce we wszystkich kościołach 14 listopada. Szczególnie zaangażowane były w uczczenie tej rocznicy stowarzyszenia młodzieżowe (organizowano akademie, wygłaszano przemowy, referaty). Ogólnodiecezjalny zasięg miały

²¹ (M.W.) Prawdżic, *Wielkie i piękne dni Jędrzejowa. Opis najważniejszych wydarzeń w dziejach klasztoru i kościoła błog. Wincentego Kadłubka w Jędrzejowie*, Jędrzejów 1936, s. 20—29, 44—53.

²² PD 8:1921 z.9 s. 197. Por. np. GT 1:1930 nr 8 s. 91, nr 25 s. 296, nr 26 s. 309—310, nr 32 s. 379, nr 33 s. 390, nr 34 s. 405, nr 39 s. 464—467, nr 40 s. 476, nr 41 s. 487, 491, nr 42 s. 502, 4:1933 nr 8 s. 94, nr 39 s. 476, nr 41 s. 491, nr 44 s. 527, 5:1934 nr 25 s. 319.

²³ KPD 13:1926 nr 6—7 s. 121; „Przegląd Katolicki” 5:1926 nr 28 s. 461; GT 4:1934 nr 32 s. 415—416.

obchody 900-lecia urodzin św. Stanisława biskupa, patrona diecezji kieleckiej. Uroczyste nabożeństwa ku czci św. Stanisława zorganizowane były we wszystkich kościołach diecezji 10 maja 1936 r.²⁴

W sposób najbardziej uroczysty obchodzono jubileusze papieskie. Jubileusz ogłoszony przez Piusa IX w 1925 r. był obchodzony w diecezji kieleckiej od 31 grudnia 1925 r. do 31 grudnia 1926 r. Szczegółowe przepisy diecezjalne dotyczące uzyskania odpustu jubileuszowego przewidywały procesje (nawiedzenie kościołów), spowiedź i komunię świętą, specjalne modlitwy i nabożeństwa jubileuszowe. W r. 1934 ogłoszony został jubileusz odkupienia oraz ustanowienia Najświętszego Sakramentu i sakramentu kapłaństwa. Zarządzenia bpa Łosińskiego z 27 lutego i 15 kwietnia 1934 r. zawierały program jubileuszowych obchodów w parafiach diecezji kieleckiej. Biskupie zarządzenia zalecały spowiedź i komunię świętą jubileuszową, nawiedzanie kościołów (wyznaczonych przez biskupa), publiczne adoracje Najświętszego Sakramentu oraz inne nabożeństwa i modlitwy. W wielu parafiach poświęcano pamiątkowe krzyże jubileuszowe, organizowano uroczyste procesje, wystawiano przedstawienia religijne itp.²⁵

WIECE I KONGRESY

Omówione powyżej obchody rocznic i jubileuszów zasługują na uwagę z tego również względu, że stanowiły sposobną okazję do organizowania kongresów i wieców kościelnych, które dostarczały uczestnikom dodatkowych przeżyć religijnych. Pierwszy ogólnodiecezjalny wiec sodalicii mariańskiej zorganizowany został w Jędrzejowie w 1918 r. Połączony był z uroczystym obchodem 700-lecia przybycia bł. Wincentego Kadłubka do tamtejszego klasztoru cystersów. Z trybuny wiecowej przemawiało siedmiu mówców, którzy przedstawili program pracy społeczno-religijnej. Profesor seminarium nauczycielskiego J. Pietrzyk mówił o potrzebie pracy społecznej wśród ludu, przedstawiciel robotników prezes Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich z Sosnowca Marcinek — o kwestii społecznej, delegat chłopów gospodarz z Przysławia W. Kisiel — o potrzebie domów ludowych, reprezentant młodzieży S. Wyzumski ze Skroniowa — o konieczności pracy oświatowej. Mówiono ponadto o problemach handlu polskiego — K. Majchrzak, o potrzebie prowadzenia ochronek dla dzieci — Dąbrowska, o katolickich stowarzyszeniach — Siwco-wa. Na zakończenie wiecu jego organizator ks. Stanisław Marchewka w płomiennej mowie zachęcał lud do „żywej wiary”, „rzetelnej miłości ojczyzny”, do „obrony i odbudowy gmachu wiary w odradzającej się ojczyźnie”.

²⁴ KPD 13:1926 z.8—9 s. 133—134, 23:1936 nr 4 s. 106.

²⁵ KPD 13:1926 z.2—3 s. 27—29, 21:1834 z.3 s. 79—80, z.4 s. 107—108; GT 5:1934 nr 40 s. 509, nr 44 s. 571, nr 48 s. 627; ADK sygn. OZ-6/47.

W kilka lat później, 25 sierpnia 1923 r. odbył się w Jędrzejowie wiec katolicki zorganizowany z okazji 700-lecia śmierci bł. Wincentego Kadłubka. Zgromadził on ok. 3 tys. uczestników. Prof. Stanisław Gołąb z Poznania ukazał w referacie sylwetkę Wincentego Kadłubka i jego kronikę, podkreślając wielkie zalety osobowe i obywatelską postawę błogosławionego. Obszerny referat wygłosił prof. Klemens Jędrzejewski z Płocka. Sformułował w nim postulaty dotyczące szkoły wyznaniowej dla dzieci katolickich i program budowy Polski katolickiej. Podobny program wyrażały rezolucje podjęte na zakończenie jędrzejowskiego wieceu katolickiego²⁶.

W roku jubileuszowym 1934 staraniem Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej został zorganizowany w Jędrzejowie (w dniach 23—26 sierpnia) pierwszy ogólnodiecezjalny kongres eucharystyczny. Celem kongresu było oddanie publicznego hołdu Panu Jezusowi obecnemu w Najśw. Sakramencie. Pierwszy dzień kongresowych uroczystości poświęcony był dzieciom, drugi — matkom i młodzieży żeńskiej, trzeci — ojcom i młodzieńcom, czwarty — wszystkim stanom łącznie. Kongres połączony był z rekolekcjami (nauki głosił ks. Józef Małyśiak z Kielc), licznymi nabożeństwami, procesjami eucharystycznymi. W czasie jego trwania wygłaszano referaty, wystawiano sztuki religijne, chóry kościelne wykonywały hymny kongresowe. Na kongres przybyło ponad 100 kompanii z całej diecezji. Łączną liczbę uczestników szacuje się na około 100 tys. Do komunii św. przystąpiło ponad 30 tys. wiernych. W obradach kongresowych wzięło udział kilku biskupów. Kongres eucharystyczny w Jędrzejowie miał charakter imponującej manifestacji religijnej.

W r. 1934 odbył się w Kielcach pod protektoratem bpa Łosińskiego pierwszy diecezjalny kongres tercjarski, który zgromadził około 3 tys. uczestników z 60 parafii diecezji kieleckiej. Program kongresu, opracowany i realizowany przez ojców reformatów, miał na celu ożywienie działalności III zakonu św. Franciszka²⁷.

W okresie międzywojennym odbyło się w diecezji kieleckiej 12 kongresów mariańskich (głównie różańcowych). Organizowano je w różnych miejscowościach diecezji (m.inn. w Wiślicy, Skale, Pińczowie, Busku). Gromadziły one od kilku do kilkunastu tysięcy uczestników, którzy przybywali z okolicznych parafii. Ich celem było pogłębienie życia religijnego, przede wszystkim poprzez upowszechnianie modlitwy różańcowej. Podczas kongresów różańcowych odprawiano uroczyste nabożeństwa, procesje, wystawiano sztuki religijne, głoszono nauki i referaty. Zawsze łączyły się one z masowym przystępowaniem do spowiedzi i komunii świętej²⁸.

²⁶(M.W.) Prawdzic, jw., s. 27—28, 44—47; PD 2:1923 nr 36 s. 571.

²⁷(M.W.) Prawdzic, jw., s. 58—59, 82; KPD 21:1934 z.8—9 s. 198—200, z.11 s. 281—288; GT 5:1934 nr 30 s. 387, nr 34 s. 430, nr 37 s. 469—472, nr 39 s. 494; ADK sygn. OZ-6/43.

²⁸KPD 23:1936 nr 9 s. 259; GT 1:1930 nr 35 s. 416; „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 3:1929 nr 19 s. 271—272, 6: 1932 nr 15—16 s. 207; „Kronika Diecezji Włocławskiej” 32:1938 nr 2 s. 62.

MASOWOŚĆ PRAKTYK RELIGIJNYCH

W świetle tego, co powiedziano, jawi się masowy zasięg społecznego oddziaływania praktyk religijnych związanych z obchodami rocznic, jubileuszów oraz z kongresami i wiecami kościelnymi. Były to nadzwyczajne formy duszpasterskiego oddziaływania. Powstaje pytanie, w jakim stopniu można mówić o masowości praktyk religijnych w ramach zwyczajnego duszpasterstwa parafialnego. Podstawowe źródło przeżycia religijnego wiernych stanowiło nabożeństwo parafialne, bowiem dziewiętnastowieczne kasaty zakonne sprawiły, że w obecnym stuleciu klasztory spełniały rolę minimalną w życiu religijnym kieleckiego środowiska diecezjalnego²⁹.

Normy prawne dotyczące porządku nabożeństwa parafialnego zostały ustalone dla całej diecezji kieleckiej na konferencji księży dziekanów odbytej w Kielcach 4 kwietnia 1918 r. Przyjmowali je następnie księża na konferencjach dekanalnych. Ostateczne dyrektywy ustalił w tym względzie synod diecezjalny w 1927 r. Nabożeństwo niedzielne rozpoczynała msza św. odprawiana w godzinach rannych (według uchwał synodu od 7 do 9 godz.). Następnie miała być celebrowana suma, przed którą odprawiano aspersion, procesję i głoszone kazanie (w uroczyste święta) lub homilię (w niedziele). W godzinach popołudniowych odprawiano nieszpory. W dni powszednie msza św. miała być celebrowana najpóźniej o godz. 8 (według uchwał synodu). Zarządzenia diecezjalne nakazywały jako obowiązujące w całej diecezji nabożeństwa dodatkowe: majowe, czarwcowe, październikowe, pasyjne. Przedstawiony powyżej porządek nabożeństwa parafialnego stanowił ostateczne usankcjonowanie ewolucji, jaka dokonała się w tym względzie na przestrzeni XIX w. Był więc oficjalnym zatwierdzeniem praktyki, która stosowana była już uprzednio w skali ogólnodiecezjalnej³⁰.

W odniesieniu do młodzieży szkolnej praktyki religijne były określone szczegółowo przez prawodawstwo kościelne i państwowe. Komitet biskupów obradujący w Warszawie 22 marca 1922 r. uchwalił, że „praktyki religijne młodzieży szkolnej należą do całości nauki religijnej i wychowania szkolnego”. Dokładne dyrektywy zawierały w tej sprawie zarządzenia Ministra WRiOP z 29 XI 1922 r. i z 9 XII 1926 r. Powyższe normy prawne ogłoszone zostały na terenie diecezji kieleckiej jako obowiązujące. Zaś praktyczne ustalenia w sprawie praktyk religijnych młodzieży szkolnej przyjęto na II ogólnodiecezjalnym zjeździe księży prefektów, który odbył się w Kielcach 29—30 czerwca 1924 r.³¹

Zarządzenie Ministra WRiOP z 9 grudnia 1926 r. potwierdzało uchwałę ko-

²⁹ Por. P.P. Gach, *Zakony w diecezji kieleckiej (1805—1914)*, „Nasza Przeszłość” 59:1983 s. 165—213.

³⁰ PD 6:1919 s. 41—42; *Synodus dioeciesana...*, s. 159—163. Por. D. Olszewski, *Życie religijne w diecezji kieleckiej w XIX wieku*, „Nasza Przeszłość” 57:1982 s. 133—149.

³¹ PD 9:1922 z.7 s. 129, 10:1923 z.1 s. 16—17, 11:1924 z.8 s. 168—169; KPD 14:1927 z.2 s. 47.

mitetu biskupów z 22 marca 1922 r., że — jak stwierdza minister — „praktyki religijne młodzieży szkolnej należą do całości nauczania i wychowania religijnego”. Zarządzenie ministra jednocześnie zaznacza, iż „młodzież szkolna jest obowiązana brać w nich udział”. Według powyższego zarządzenia w szkołach obowiązują następujące praktyki religijne: (1) wspólne nabożeństwo z egzortą w niedziele i święta oraz na rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego, (2) wspólne trzydniowe rekolekcje w każdym roku, (3) wspólna spowiedź trzy razy w roku (w czasie rekolekcji, na rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego), (4) wspólna modlitwa przed lekcjami i po ich zakończeniu.

W związku z omówionymi powyżej ustaleniami normatywnymi rodzi się problem częstotliwości praktyk religijnych w diecezji kieleckiej w omawianym okresie. Sprawa ta wymaga odrębnych szczegółowych badań historycznych. Poprzestajemy zatem na zasygnalizowaniu ważniejszych związanych z tą tematyką problemów badawczych. Zaznaczyć należy przede wszystkim, że w diecezji kieleckiej nie istniał problem wpływu procesów industrializacji i urbanizacji na życie religijne, bowiem w okresie międzywojennym miała ona charakter typowo rolniczy. Po włączeniu w 1925 r. Zagłębia Dąbrowskiego do biskupstwa częstochowskiego, przeważały na obszarze diecezji kieleckiej zdecydowanie miejscowości wiejskie i małe miasta (Kielce, największy ośrodek miejski, liczyły w r. 1931 58 236 mieszkańców)³².

Zachowana dokumentacja źródłowa nie pozostawia wątpliwości, że spełnianie praktyk religijnych warunkowane było w pierwszym rzędzie odległością poszczególnych miejscowości od kościoła parafialnego. Interesujących obliczeń dokonał w tym względzie ks. Antoni Sobczyński. Wyrażają one stan z grudnia 1936 r. Wynika z nich, że na ogólną liczbę 227 parafii diecezji kieleckiej w 46 parafiach znajdowały się wioski odległe o 5 km od kościoła parafialnego, w 28 — o 6 km, zaś w 46 — od 7 do 10 km. Zdaniem ks. Sobczyńskiego ludność zamieszkująca wsie położone w odległości 5—10 km od kościoła parafialnego pozostaje w praktyce — jak się wyraża — „poza użytecznym zasięgiem wpływów duszpasterskich”. Według jego obliczeń liczba ludności zamieszkującej wsie oddalone o 5—10 km od kościoła wynosiła w diecezji kieleckiej blisko 250 tys., co stanowiło ponad 28% wiernych.

Wyniki obliczeń ks. Antoniego Sobczyńskiego znajdują potwierdzenie w danych ankiety duszpasterskiej przeprowadzonej w r. 1930 przez Komisję Wiary i Obyczajów diecezji kieleckiej (opracowanej przez ks. F. Gielniewskiego). Dane ankiety potwierdzają tezę, że na zmniejszenie się frekwencji w nabożeństwie parafialnym wpływały — jak pisze ks. Gielniewski — „złe drogi, szczególnie w jesieni i na wiosnę, brak ubrania i obuwia, szczególnie w zimie, i słońce”. Ankieta wykazała, że na łączną liczbę ok. 800 tys. wiernych w diecezji kieleckiej w 1930 r. obowiązku spowiedzi i komunii św. wielkanocnej nie do-

³²J. Pazdur, *Dzieje Kielc 1864—1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 157.

pełniło ponad 25 tys. (tj. powyżej 3% w skali ogólnodiecezjalnej). Szczegółowych informacji dostarczają w tym względzie *Sprawozdania duszpasterskie* z r. 1930 zachowane w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach. Wynika z nich, że w wielu parafiach nie przystąpiło do spowiedzi wielkanocnej po kilkadziesiąt osób, a w niektórych po kilkaset (np. w Bodzentynie — 400, w Chmielniku — 185, w Gnojnie — 211, w Łącznej — 200). Współzależność wysokości odsetka parafian zaniedbujących obowiązek spowiedzi i komunii wielkanocnej od rozległości poszczególnych parafii wymaga szczegółowych badań.

Na uwagę zasługuje fakt, że w ciągu roku objętego badaniami ankiетowymi udzielono w całej diecezji ponad półtora miliona komunii świętych. Dowodzi to, iż znaczna część diecezjan (liczących w 1930 r. ok. 800 tys.) przystępowała do komunii świętej częściej niż raz w roku. Rodzą się zatem problemy badawcze: jaka była współzależność nasilenia praktyk religijnych od poszczególnych okresów roku liturgicznego i świąt kościelnych? Jak przedstawiała się częstotliwość praktyk religijnych w różnych grupach społeczno-zawodowych, u kobiet i mężczyzn, u młodzieży i dorosłych? Rozwiązanie tych problemów możemy uzyskać po dokonaniu szczegółowej analizy zachowanej dokumentacji źródłowej³³.

Badania Aleksandry Witkowskiej wykazują, że w obecnym stuleciu funkcjonuje na terenie diecezji kieleckiej siedemdziesiąt kilka ośrodków kultu maryjnego (były to z reguły obrazy NM Panny słynące łaskami)³⁴. Szczególne ich zagęszczenie widoczne jest w południowej części diecezji. Najliczniej występują w dekanatach: kazimierskim, pacanowskim, zadroskim, pińczowskim, wiślickim, proszowickim, chmielnickim. Rysuje się zatem problem praktyk religijnych związanych z kultem maryjnym, zagadnienie ruchu pątniczego do sanktuariów maryjnych, pobożności pątniczej, jej miejsca i roli w życiu religijnym Kielecczyny. Zagadnienia te wymagają odrębnych, pogłębionych studiów.

Zachowała się bogata stosunkowo dokumentacja źródłowa dotycząca kultu Najśw. MP w stowarzyszeniach młodzieżowych. Na uwagę zasługuje „święto drухen” obchodzone uroczyście przez członków parafialnych Stowarzyszeń Młodzieży Żeńskiej każdego roku w ostatnią niedzielę maja. Łączone ono było z kultem Matki Bożej Królowej Polski (od 1924 r. święto liturgiczne). W „święto drухen” młodzież przystępowała do wspólnej komunii świętej, organizowała akademie maryjne, deklamacje, przedstawienia religijne³⁵. Równie uroczysty charakter miało święto Chrystusa Króla wprowadzone przez Piusa XI encykliką *Quas primas* z 11 grudnia 1925 r. Stało się ono świętem Akcji Katolickiej i obchodzone było w ostatnią niedzielę października. Zachowane

³³ KPD 18:1931 z.6—7 s. 182—186, z.12 s. 307—315, 24:1937 nr 4 s. 117—120; „Gazeta Kościelna” 39:1932 nr 1 s. 8; ADK sygn. OD-11/2.

³⁴ Ich wykaz: A. Witkowska, jw., s. 271—272.

³⁵ Zob. np. GT 4:1933 nr 27 s. 325—326, nr 28 s. 338, 5:1934 nr 19 s. 232, nr 24 s. 307, nr 26 s. 335.

liczne sprawozdania z obchodów tego święta świadczą, że przekształcało się ono w wielką uroczystość ogólnoparafialną, w czasie której parafianie przystępowali licznie do spowiedzi i komunii świętej, brali udział w akademiach, odczytach, przedstawieniach organizowanych na cześć Chrystusa Króla³⁶.

W okresie międzywojennym miał miejsce rozwój kultu św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży. Ks. F. Gielniewski następująco podsumował dane ankiety (z r. 1930) dotyczące przygotowania młodzieży i dziatwy do uroczystości św. Stanisława Kostki: „W wielu parafiach daje się możliwość dzieciom i młodzieży przystąpienia do spowiedzi i komunii św. [...] w 10 parafiach urządzono dwu lub trzydniowe rekolekcje dla młodzieży, triduum w 23 parafiach, nowennę w 93 parafiach”. Obchód święta patrona młodzieży został określony dokładnie przez bpa Łosińskiego w okólniku z 31 października 1935 r. Biskup kielecki zarządził co następuje: (1) przed uroczystością należy odprawić nowennę lub triduum, (2) w przeddzień święta duszpasterze mają urządzić wspólną spowiedź młodzieży, (3) w samą uroczystość młodzież ma wziąć udział w uroczystej mszy św., podczas której przystąpi do komunii św. generalnej. W godzinach zaś popołudniowych — postanawiał biskup — „należy urządzić uroczystą akademię lub wieczornicę dla młodzieży i rodzin z przemówieniem o św. Stanisławie Kostce, z deklamacjami, śpiewami”. Powyższe zarządzenie zostało ponowione przez kielecką władzę diecezjalną w 1938 r. Na łamach „Gazety Tygodniowej” publikowane były sprawozdania z przebiegu uroczystości św. Stanisława Kostki w poszczególnych parafiach. Wynika z nich, że duszpasterze przestrzegali zaleceń kieleckiej władzy diecezjalnej³⁷.

Przedstawiona powyżej dokumentacja źródłowa upoważnia do sformułowania tezy o masowym zasięgu praktyk religijnych w diecezji kieleckiej w dwudziestoleciu międzywojennym. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem, które uznać należy za typowe dla polskiego katolicyzmu. Analizując fenomen masowości praktyk religijnych w środowisku diecezjalnym trzeba mieć na uwadze ich zróżnicowanie, należy uwzględnić jednocześnie kryterium czasu i przestrzeni oraz kontekst społeczny i kulturalny. Różne typy praktyk religijnych wyrażały zróżnicowane treści religijnego doświadczenia i miały różnorodne motywacje religijne. Źródła diecezjalne otwierają w tym względzie przed historikiem szerokie możliwości badawcze.

³⁶ Zob. np. GT 1:1930 nr 34 s. 406, nr 35 s. 416, nr 36 s. 428, nr 37 s. 441, nr 38 s. 453, 4:1933, nr 46 s. 551, nr 47 s. 562—563, nr 49 s. 587—588, nr 50 s. 598—599, 5:1934 nr 46 s. 589—600, nr 48 s. 627, nr 50 s. 655.

³⁷ KPD 18:1931 z. 6—7 s. 185, 22:1935 z. 10 s. 225—226, 25:1938 nr 9 s. 273; GT 4:1933 nr 50 s. 599—600, nr 52 s. 623, 5:1934 nr 45 s. 580, nr 50 s. 655—656, nr 51 s. 667—668.

*
*   *

W świetle dokonanych analiz nasuwa się kilka refleksji natury ogólnej. W przemianach religijności kieleckiego środowiska diecezjalnego miały miejsce procesy ciągłe i długotrwałe. W nauczaniu parafialnym, w duszpasterskim programie katechezy oraz w różnorodnych formach praktyk religijnych związanych z nabożeństwem parafialnym dziedzictwo okresu niewoli narodowej widoczne jest w całej rozciągłości. Sprzężenie świadomości religijnej z narodo-
wą, które uzyskało konkretny wyraz we wzmożonej fali manifestacji narodowych pod koniec pierwszej wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu, a następnie zostało włączone w program duszpasterskiej działalności Kościoła, stanowi również przejaw procesów ciągłych, typowych dla polskiej kultury religijnej. W tych przypadkach można mówić jedynie o zmianach ilościowych, spowodowanych nowymi uwarunkowaniami historycznymi.

Po odzyskaniu niepodległości pojawiły się nowe aspekty życia religijnego, które nie występowały w okresie poprzednim. W Polsce niepodległej Kościół uzyskał pełną swobodę w zakresie duszpasterstwa. Po 1918 r. mnożą się organizacje kościelne i instytucje diecezjalne, wokół których ogniskuje się życie religijne i kulturalne Kościoła kieleckiego. Równocześnie poszerza się zakres duszpasterskiej działalności. Upowszechniają się w parafiach na szeroką skalę pisma religijne. Rozwija się duszpasterstwo młodzieżowe. Organizuje się wiece, kongresy, uroczyste obchody rocznic i jubileuszów. Dostarczają one wiernym bogatych przeżyć religijnych. Są to wszystko zjawiska nowe, nie występujące w życiu Kościoła kieleckiego w latach niewoli narodowej. W okresie międzywojennym pojawiają się nowe święta kościelne (Chrystusa Króla, Matki Bożej Królowej Polski), upowszechnia się kult św. Stanisława Kostki, który przed pierwszą wojną światową nie był rozwinięty w kieleckim środowisku diecezjalnym. Wszystko to upoważnia do sformułowania tezy, że w diecezji kieleckiej dokonała się w okresie międzywojennym intensyfikacja życia religijnego.

LA VIE RELIGIEUSE AU DIOCÈSE DE KIELCE DANS LES ANNÉES 1918—1939

Résumé

L'article présente une esquisse synthétique sur la problématique de la vie religieuse dans le milieu diocésain de Kielce dans les années 1918—1939. Les archives diocésaines de Kielce ainsi que les revues ecclésiastiques (locales et nationales) constituent les documents de base de l'étude, d'autres sources (mémoires, souvenirs) apportent un complément. L'article se divise en 5 parties:

d'autres sources (mémoires, souvenirs) apportent un complément. L'article se divise en 5 parties: (1) le milieu diocésain face aux nouvelles conditions historiques, (2) l'enseignement religieux et la prise de conscience religieuse des fidèles, (3) les anniversaires et jubilé, (4) les réunions publiques et congrès, (5) le caractère massif des pratiques religieuses.

L'auteur a démontré l'évidence de l'héritage de la période d'occupation du territoire national dans la religiosité du milieu diocésain de Kielce pendant l'entre-deux-guerres. Celle-ci se manifestait dans le cadre des formes traditionnelles des fonctions pastorales et de la vie religieuse convergeant vers les églises paroissiales. Après le retour à l'indépendance (1918) apparurent de nouveaux aspects de la vie religieuse qui n'avaient pas lieu au cours de la période précédente. Dans la Pologne indépendante se multiplient les organisations religieuses et de nouvelles institutions diocésaines autour desquelles se concentre la vie religieuse et culturelle de Kielce. Dans le même temps se développe le champ d'action pastorale. Dans les paroisses les revues religieuses se propagent, une action pastorale destinée à la jeunesse se développe et des réunions publiques catholiques, des congrès, des célébrations solennelles d'anniversaires nationaux et des jubilé sont organisés. Ils ont une portée à caractère massif et procurent aux fidèles de riches expériences religieuses. Dans l'entre-deux-guerres de nouvelles fêtes religieuses apparaissent (fête du Christ Roi, fête de la Mère de Dieu, Reine de Pologne), le culte de Saint Stanislaw Kostka, patron de la jeunesse se répand. Tout cela permet d'affirmer que l'intensification de la vie religieuse prit place au diocèse de Kielce pendant la période de l'entre-deux-guerres.